

Мар'яна Засипко (Івано-Франківськ),
аспірантка кафедри історії України
Інституту історії та політології Прикарпатського
національного університету імені Василя Стефаника

Розвиток української культури в період гетьманування Д. Апостола

Початок і середина XVIII ст. у Гетьманщині ознаменував пожвавлений розвиток культури. І все ж до кінця століття Україна вібрала виразно провінційних рис у всіх регіонах і на всіх рівнях – економічному, соціальному, культурному. XVIII ст. було парадоксальною добою в історії української культури. Воно стало свідком дивовижного розквіту українського мистецтва й культури, що відобразився у химерному стилі бароко. Проте майже одночасно з цим створилися умови, за яких українська культура позбавлялася своїх самобутніх рис і змушена була рівнятися до російських імперських взірців.

Порівняно з Росією, освіта в Україні досягла високого рівня. В розвитку освіти України зіграв видатну роль Данило Апостол. З обранням його гетьманом Київська академія почала поступово відроджуватися. Осередок вищої освіти в другій половині ХУІІ ст. перенісся зі Львова до Києва, де розцвігала Братська школа, зреформована Петром Могилою на зразок єзуїтських колегій, забезпечена ним і матеріально, і юридично. Петро Могила запросив до неї видатних професорів, яких відправляв для підготовки за кордон. Після смерті Петра Могилы Братська школа стала називатися Києво-Могилянською Колегією. Лише у 1701 р. Колегія була перейменована на Академію, їй дано право володіти маєтками та призначено щорічну субсидію в сумі 1.000 золотих. Велику роль відіграв у відродженні Академії гетьман І.Мазепа, якого митрополит Варлаам Варлаам Ясінський називав “промислінником і благодітелем”. За зв’язки з Мазепою Академія заплатила тяжку ціну: протягом майже тридцяти років вона не могла цілком позбутися репресій Петра І. В лютому 1709 р. замість 2.000 учнів було тільки 161. Оправлятися від удару Академія почала під час гетьманування Данила Апостола [2, 48].

За Данила Апостола та митрополита Рафаїла Заборовського Академія почала знову поволі підноситися зі стану занепаду.

Гетьман затвердив за нею всі маєтки, які залишалися в її володінні. Тобто, він намагався зберегти за Академією те, що їй належало раніше. Так, універсалом від 14 січня 1729 р. він підтвердив за Братським монастирем і Академією маєтки, якими вони володіли на той час: шість невеликих сіл з людністю, безлюдне містечко з орною землею, ряд поселень, хуторів, млинів та дворові місця в Києві на Подолі [1, 32].

Данило Апостол заохочував добродійні внески на відродження і відбудову Академії. В "Журналі", що вівся в Генеральній військовій канцелярії, зазначено, що в січні 1733 р. від київського архієпископа

Рафаїла Заборовського до гетьмана з привітанням із святом Різдва прибули ігумен Києво-Кирилівського монастиря Феодосій Глинський і священник Іосаф Горленко, онук гетьмана, викладач київських шкіл. Вони від імені архієпископа просили гетьмана, щоб він під час зібрання старшини на святкування Різдва заохочував їх на добродійні внески на реставрацію Київської академії. Гетьман не тільки обіцяв виконати їх прохання, але витягнувши із своєї скриньки значну на той час суму грошей—100 рублів, просив передати їх архієпископу [5, 544].

У Колегії, а пізніше в Академії, навчалися син Б. Хмельницького Юрій, племінники Мазепи та діти видатної старшини: Ломиковського, Горленка, Данила Апостола, Ханенка, Лизогуба, Полуботка, Скоропадського. Крім дітей української еліти, вчилися тут і чужинці: син воєводи П. Шереметева, Б. П. Шереметев, син Патрика Гордона. Серед слухачів було багато росіян, українців із Західної та Правобережної України, вихідців із Сербії, Болгарії, Румунії, навіть із Греції [7, 438].

Колегія і Академія були тісно пов'язані з Церквою. Ректорів Академії, що були завжди архимандритами Братського монастиря, обирали професори і затверджували митрополит і гетьман. З другої половини XVIII ст. входить у життя інший порядок: ректора стали призначати самі митрополити. Професори були, переважно, духовного звання.

Колегія й Академія жили спільним життям з Києвом, з Україною. Тут за участю професорів і старших учнів відбувалися диспути, які притягали багато людей з міста. Деякі з диспутів були великими подіями в житті Києва. Наприклад, диспут 1646 р. на тему про сходження Святого Духа, коли проти єзуїта Циховського виступав ректор Інокентій Гізель, або диспут 1663 р., коли ректор Йоаникій Голятовський виступав проти єзуїта Пекарського на тему вищої влади в Церкві [6, 76].

Багато людей брало участь в урочистих церковних процесіях, в яких виступали ректор, професори та всі учні. Такі процесії бували в день Богоявлення, Воздвиження Хреста, Трьох Святителів, Благовіщення. Особливо урочистим було «шествіє з вербою» — з церкви св. Юрія, біля св. Софії, на Поділ, до Братського монастиря.

Масу відвідувачів приваблювали театральні вистави, особливо на Різдво, коли студенти Академії виставляли п'єси на біблійні, історичні та моралістичні теми, з інтермедіями побутового характеру. Авторами їх були, переважно, професори Академії, серед них Йоаникій Голятовський, Теофан Прокопович та інші [8, 254].

Значення Київської Академії в історії України було велике. За 150 років її існування навчалася в ній коло 25.000 українців. З цієї кількості вийшли тисячі освіченого духовенства та більша частина тієї свідомої інтелігенції, яка протягом XVIII ст. займала урядові місця. Переглядаючи біографії видатних людей XVIII ст., рідко можна зустріти людину, що не вчилася в Академії. З Академії вийшло те «знаменитое сословие войсковых канцеляристов», як назвав їх М. Грушевський, що «подготовляет национальное украинское возрождение XIX ст.», себто та армія урядовців

полкових та генеральних канцелярій, серед яких були письменники, вчені, дипломатичні діячі, а головне — українські патріоти-автономісти, як характеризує їх О. Оглоблин [6, 45].

Про високий культурний рівень української еліти — старшини, вищого духовенства та міщанства — свідчить велика кількість бібліотек в Україні. Крім бібліотек Києво-Печерської Лаври й інших монастирів, а також бібліотеки Київської Академії, існувало багато приватних: Мазепа мав у Батурині велику та цінну бібліотеку. Мали їх Лазар Баранович, Йоаникій Галятовський, Дмитро Туптало, Теофан Прокопович, Стефан Яворський та інші. Видно, що власники бібліотек виписували книжки з-за кордону, передплачували часописи, що виходили різними мовами. Поруч з новими виданнями різних авторів вони збирали давні рукописи, хроніки.

Данило Апостол підтримав також клопотання Рафаїла Заборовського до Синоду від грудня 1731 р. щодо передачі з Ніжинського Благовіщенського монастиря до Київської Академії бібліотеки українського вченого і просвітителя Стефана Яворського [7, 440].

Але освітній процес в Україні надзвичайно ускладнювався мовною політикою, яку здійснювали уряди Польщі і Росії. Мовна політика становить частину національної політики, спрямованої на розвиток певної мови або на обмеження її прав та можливостей вільного функціонування. У 1721 р. з'явився царський указ, яким заборонялося Києво-Печерській і Чернігівській друкарням видавати всі інші книжки, крім церковних, але і їх пристосовували до російських норм. Аналогічні укази видано у 1727 і 1728 роках, а з 1735 р. наказано вилучити з церков усі українські друки й замінити їх на московські. У 1720 р. заборонено книгодрукування українською мовою у Києво-Могилянській Академії. З другої половини ХУІІІ ст. Академія і всі інші школи в Україні поступово перейшли на російську мову [9, 21].

Данила Апостол, який за гетьмана Івана Мазепа був миргородським полковником, прославився не лише військовою доблестю, а й як цінитель української культури. У Миргороді він посприяв утворенню золотарського цеху, в якому працювали талановиті майстри.

Золотарі виготовляли оправу до книжок, друкованих у типографії Києво-Печерської лаври, які Данило Апостол дарував гетьманам і монастирям. Одна з його книжок зараз зберігається в музейній експозиції Києво-Печерської лаври. На гравірованому окладі зображено шляхетський герб Данила Апостола та його небесного покровителя — апостола Даниїла з написом: «Радуйся Даниїле, пророки себо проповідного ваші, Даниїл възлюбивший Україну своїм народом» [8, 261].

Особливе місце серед пам'яток українського живопису ХVІІІ ст. займає іконостас Преображенської церкви з села Великі Сорочинці. Іконостас і церква були зведені на кошти гетьмана Лівобережжя Данила Апостола. Комплекс іконостаса об'єднує понад сто ікон на різні сюжети. У їх зображенні помітно відчутний вплив рококо [6, 67].

Таким чином, в період гетьманування Данила Апостола відбулися значні зрушення і у розвитку культури. Йому вдалося відновити фінансування

Києво-Могилянської колегії, а також неодноразово робив пожертви на її розвиток. Інтенсивніше почали розвиватися малярство, іконописання, золотарство. Гетьман неодноразово виступав меценатом храмів і монастирів. За своє життя побудував чудовий храм у Сорочинцях, який став культурним шедевром тих часів. Опікувався розвитком писемності, цікавився художньою літературою, а також завжди читав газети на французькій мові, що говорить про високий інтелект та обізнаність гетьмана.

Література

1. Булгаков М. История Киевской Академии. // М. Булгаков. - СПб., 1843. - 219 с.
2. Вишневский Д. Киевская Академия в первой половине XVIII в. // Д. Вишневский // Труды Киевской Духовной Академии.—1903.—Т.8. - С.46–54.
3. Вишневский Д. Общее направление образования в Киевской Академии в первой половине XVIII в. // Д. Вишневский // Киевская старина.—1904.—Т.7. - С. 126–133.
4. Герасименко Н. Данило Апостол – гетьман Лівобережної України (1727 – 1734) / Н. Герасименко // УІЖ. – 1992. – №3. – С.92–102.
5. Герасименко Н. До історії Київської академії в гетьманство Д. Апостола. / Н. Герасименко.// Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – Дніпропетровськ, 2001. – Вип. 2. – С. 544–547.
6. Гетьман Данило Апостол, його роль і місце в історії України: матеріали наукових читань. – Полтава: АСМ, 2005. – 142 с.
7. Д.В. Киевский митрополит Рафаил Заборовский и его меры к исправлению духовенства // Д.В. // Киевская старина, 1899. - Т.3. - С.438 – 447.
8. Крупницький Б. Гетьман Данило Апостол і його доба. /Б. Крупницький // - К.: Україна, 2004. – 286 с.
9. Крупницький Б. Культурне життя України за гетьмана Данила Апостола / Б. Крупницький. – Кіль, 1948. – 95 с.

Дмитро Філімонов (Дніпропетровськ), старший науковий співробітник Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей

Новосергіївська фортеця: маловідома пам'ятка Присамар'я кінця XVII – початку XVIII століть

Останнім часом все більшої уваги істориків та археологів привертають до себе російські фортифікаційні споруди, збудовані на території Вольностей Війська Запорозького низового впродовж кінця XVII – XVIII ст. Стає зрозумілим, що без всебічного дослідження цього виду пам'яток, у тому числі й за допомогою археології, неможливо у повному обсязі реконструювати історичні події, що відбувалися на теренах сучасної Південної України у зазначений період, а також – скласти повне уявлення про матеріальну культуру різних груп населення, які мешкали на запорозьких землях. Особливий інтерес викликають фортеці раннього етапу (кнець XVII – початок XVIII ст.) російського фортифікаційного будівництва на Запорозжі: Новобородицька (Богородицька), Новосергіївська (Сергіївська) та